
KRITIKAI SZEMLE

K Ö N Y V E K

LEGENDÁVAL? LEGENDA NÉLKÜL?

Cs. Gyimesi Éva: *Álom és értelem*. Szilágyi Domokos lírai létértelmezése. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1990

...
*elejét vennem az iszonynak,
hogy boldog lehessen viszonylag.
Szilágyi Domokos: Viszonylag*

Megint egyszer a változatlanul időszerű kérdés. Cs. Gyimesi Éva egy egész könyvben gondolja végig, és át is éli mint gondolkodásának személyes (és titokban úgysem tartható) belső mozgatóját. Világos a szerző elméleti pozíciója: érdekeltsége a vershez fűzi, a költői mű világához. S ebben a pozícióban a teoretikus (a kritikus) önzése is: „létünknek milyen lehetőségeit, távlatait élhetjük meg a költészet univerzumában?” Azokat az „összeillő felületeket” vizsgálná hát, ahol a szerző és az olvasó „kérdéshorizontja” találkozik. Ám a vershez tartozóan ott van még az életrajz is, vélt vagy valóságos tényeivel és dokumentumaival, a kortársi emlékezés, a megmásító emlékezés, a legendához fűződő alig leküzdhető (másik) érdekeltség, az irodalmi élet minden ingoványával és sivatagával. Odaállhat-e az értelmező a vers elé a legenda, a legendásító emlékezés kiiktatásával, vagy keresse az egyensúlyt, a langyos kiegyezést a két érdekeltség között? Szilágyi Domokos másfél évtizeddel ezelőtti halála, a halál körülményei, a halál felé vezető út szakaszai a legendát táplálták inkább, vagy legalábbis nem hagyták leválasztani a vers megértését a kialakuló legendáról. A kényszerűen és önként megszakított élet titkai, soha fel nem oldható rejtélye ráhangolható a vers mindenkori titokzatosságára, a költészetben rejlő és szintén soha fel nem oldható kérdésre. Hogy milyen mértékben, arról szóljon Adonyi Nagy Mária felkiáltása Szilágyi Domokos halálának ötödik évfordulóján: „Ne tévesszük össze a láthelyzeteket a költői helyzetekkel!” Cs. Gyimesi Éva egész könyvében az összetévesztés fenyegető veszedelme ellen vívja, soha meg nem vívható, elméleti és kiritkusi harcát, miközben a költő legendáját továbbépíteni, de lerombolni sem akarja, hiszen csak hozzátartozik ez is, bár kevésre használható, ha a szerzőt a vers érdeklő elsősorban.

A változatlanul (és megoldatlanul) időszerű kérdés nyomasztó is, mert Szilágyi Domokos versírása példamutató, költői szemléletének alakulásgörbéje pedig modellértékű. Példa Szilágyi Domokos arra, hogy a költői vállalkozás lehetőségei végtelenek. Hogy a múlt költői tapasztalata nélkülözhetetlen a mai versírás irányai és elvei számára. Hogy a formából nemcsak versalakzat bontható ki, hanem a mindenség, az egyetemes hit és hitetlenség egyaránt. Hogy semmi sem méltóbb a kinevetésre, mint az áporodott megszakás és a szigorú előírás. Hogy a modernség nem ennek a kornak a privilégiuma, sem pedig belépőjegy az új, az újdonság, a felfedezés és az eredetiség álomcirkuszába. Hogy a játék, az ünnep, a meglepetés, az élc, a fordulat, az ironiába torkolló létértelmezés természetes beszédmód, nem bohóctréfa ebben a megszerkesztettségekből és botrányokból felálló világban. Hogy a magyar költészet nem mindig ott történik, ahol a legtöbben írják... Legfőképpen viszont arra példa, hogy milyen elviselhetetlen módon anakronisztikus, de még mindig működőképes módszer a költőarckép vonásait váteszira átfestő megszokás.

A költő példamutatását (verselésből, nyelvből, élet és vers igazi vagy látszólagos azonosításából, a megélt vers és megírt élmény természetrajzából, a racionális önmegsemmisítésből, az illúziókkal való definitív leszámolásból) könnyű fordulattal alakíthatja a példát követni, sem elfogadni nem tudó kortárs emlékezés legendává, egy *másik* történetté. Ez a másik történet a meg nem értés alibije is, hogy az utókornak ne kelljen megfizetnie a mulasztásait, az együttérzés, a megértés, a tolerancia terén elkövetett hanyagságok bérét. Fennáll a veszély, előszavak, utószavak, emlékezések, emlékkönyvek bizonyítják, hogy a mulasztásokért lelkiismereti válságban szenvedő szívesen lépteti, léptetné be Szilágyi Domokost a legendák világába, ahol a versre már nincs is igény, legfeljebb a közhelyek szintjén vagy – ritkábban – a mentegetőzések illusztrálása végett. Ha erre indult, veszedelmes vizeken indult el Szilágyi Domokos költészete megértésének hajója; ami költészetet a verseiben áthajlik szépen az életrajzba, ami életrajz átmódosul lassan metaforává és jelképpé, mintha a költő élete és halála az égvilágon más sem lenne, mint illusztrációs anyag félreértések és tévedések mentségére. A jobb ízlésűek kicsit kiszínezik a képet, árnyalják, sőt „szigorúan” szakmai, nemegyszer elméleti háttérbe illesztik önmaguk és mások megtévesztésére.

Cs. Gyimesi Éva ennek a veszélynek állt ellen. Az életrajzot a még hátramaradt életrajzi kutatásra bízta, tehát figyelméből nem iktatta ki, csak az őt megillető helyre tette, egy másik kutatási és értelmezési feladat kereteibe illesztette. Nem bírálta a legendát, meghagyta az irodalmi élet számára nélkülözhetetlen témának és ténynek, ám nagyon vigyázott, hogy egyetlen szóval se járuljon hozzá a legendásítás folyamatához; elemzései ezért visszafogottabbak, mint amilyenek lehettek volna, ítéletei rejtettebbek és halkabbak. A versek nyomán haladva rajzolja meg Szilágyi Domokos költői arcképét, a kötetek sorát követi, a versek születésének bizonyítható vagy feltételezett sorrendjét. Az első versektől az életművet lezáró versekig egy változó, alakuló költői életpályát rajzol meg pontos elemzésekkel, a kiemelkedőnek vagy fordulópontnak jelölt versek többirányú értelmezésével, és eközben sohasem feledkezik meg a költői helyzetről, de mindig a léthelyzet érdekli, a „lírai létértelmezés”, ami nyilván valami egészen más, mint a szociológiai vagy filozófiai létértelmezés, még akkor is, ha ez utóbbi fogalomtára nélkülözhetetlen a „lírai” leírásához és megnevezéséhez.

Ily módon Cs. Gyimesi Éva Szilágyi Domokos költészetében a hitek elvesztésének folyamatát és az értékpozíciók megingását, majd definitív romba dőlését követheti nyomon egy összefüggő ívet húzva meg az első versek hittel teli lelkesültségétől a székepszisig, a rezignációig, a hitnek a tudással és rációval már nem ellensúlyozható elvesztéséig, amikor a hit szükségletének érzése is eltűnik, együtt a hit humánusnak vélt, racionálisnak tételezett tartalmaival. Ezt az összefüggő, akár modellértékűen tipikusnak mondható ívet rajzolja oda Cs. Gyimesi Éva Szilágyi Domokos költészetének háterébe. Indokolt a háttér, mert Szilágyi Domokos a „tudós költő” magatartását és gondolkodásmódját dolgozta ki. Amikor a rezignációt jelző antinómiák – „az egymással birkózó tragikum és irónia” – uralni kezdik költői beszédmódját, teret engedve a „tragikum és öngúny, pátosz és irónia”, „a tagadás és a blaszfémia” jegyeinek, már látható, hogy Szilágyi Domokos számára se az élet, se a múlt, se a jelen nem nyújt többé biztos pontot a költői fennmaradás értékpozíciójának megőrzéséhez. Az iszony leküzdése már nem hozhat viszonylagos boldogságot. A versírás, a költészet mint ennek az értékpozíciónak az utolsó védvára is felnyitotta már kapuit a támadó jelen, a hit- és illúzióvesztés tényei előtt, és többé nincs, nem lehet menekülés. Cs. Gyimesi Éva szerint Szilágyi Domokos itt az ünnepet hívta védősánkra, de benne sem találta meg a megnyugvást. Én máshol látom a túlélés, a költészet megőrzésének Szilágyinál remélt és gyorsan elvesztett esélyét. A rezignáció, az irónia, az önirónia pozíciójának kidolgozása szinte programszerű Szilágyi Domokos verseiben. Tábláján a rációval induló költő a hitek elvesztésekor racionális mozdulattal fordul éppen az irónia (és minden változata) felé, hogy védhesse még lírai pozícióját. Ha a filozófus ebben az irányban találhat is kiutat a túlélésre, a költő, a költészet számára csak pillanatnyi enyhülést nyújthat, igazi esélyt a beszédre már nem. Organikusan zárható le tehát Szilágyi Domokos lírai létértelmezésének íve. Ez az organikusság, persze, nem az életrajz ténye, kizárólag a költészeté. Befezett Szilágyi Domokos költői pályája, „az eszményvesztettségével küszködő modern értéktudat” költészete. S ebben csak az irónia értelmezése körül támadhat vitám Cs. Gyimesi Évával. Szilágyi Domokos menekülése az irónia felé a tudós költő választása, aki lírai gondolkodását Arany Jánostól, modern versépítési eljárásait T. S. Eliottól (is) tanulta. Egy olyan iskolában, amelyben a „nem dalolunk” a pedagógiai elv. Tehát egy valóban modern értéktudat. Amely az iróniát és az öniróniát az önvédelem, a szellemi túlélés és fennmaradás esélyének tekinti, semmiképpen sem az értékek viszonylagossá tételének. Más szóval az irónia rendkívül gazdag eszköztára Szilágyi Domokost nem a posztmodern felé sodorja, inkább a reális viszonyítási pontok elvesztésének élményét, az értékmegőrzés ellehetetlenülését, az értékösszeomlás evidenciaszerű megélését erősíti és igazolja számára. Ezért tartom vitathatónak Cs. Gyimesi Éva egyik könyvzáró gondolatát, miszerint: „A modern kor értékrendjének összeomlásán túl, de a posztmodern egyértelmű viszonyítás nélkülségén innen, mintegy a kettő küszöbén közvetíti az egyetemes célnak, emberi távlatoknak azt a hiányát, amit az előbbi *már nem*, az utóbbi *még nem* tud betölteni.” (Kiemelés Cs. Gyimesi Éva.) Vitatható nézet, bár van igazságtartalma. Annnyiban, hogy a „még nem” és a „már nem” szellemet bénító pozíciója jól felismerhető Szilágyi Domokos a múlt nagy költői teljesítményeiben is példa után kutató verseiben, de az ellentétek állandó ütköztetésében is, a pátosz és irónia, a tragikum és irónia összeillesztésében, ami egyaránt felismerhető versépítkezésének eszköz-

tárában és költői gondolatmenetének kompozíciójában, de mindez bármennyire is kézenfekvő, mégsem vonható össze a posztmodern jelentésében, mert a posztmodern, természetesen szerint, eddig belátható gondolatvilágával éppen az olyan mélyen emberi és ezért véresen tragikus világélményt nem tudhatja magáénak, amilyen Szilágyi Domokosé. A posztmodern nem ismeri az evidenciákat, Szilágyi Domokos egész költői tapasztalata viszont a megélt evidenciák rendszerét mutatta fel, különösen a nagy verskompozíciókban; a falba ütközés, a kiútnélküliség evidenciáját.

Vajda Mihály mondta, hogy „a szabadság jobb, mint a hiánya”. Ez a filozófus álláspontja, olyan (ironikus?) felismerés, ami után a filozófus lépéseket tehet valamiféle (demokratikus?) megoldás vagy megoldások felé. A költő számára ez nem ilyen felismerés. Ha hitét veszítve eddig eljutott, akkor nincs számára tovább lépés, és főként nincs a posztmodern közvetítésével. Itt megáll a költő, bármennyire is fájdalmas, ezen a válságérzeten már nem léphet át.

BÁNYAI János

SZÖKJÜNK? ÍRJUNK!

Varga Zoltán: *Szökés*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1990 – Lászlóffy Csaba: *A szökés*. Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár, 1990

A szökés következmény.

Szökünk valamiből, valami elől, valakitől, másoktól, önmagunktól.

A szökés – gesztus. Indítéka mindenekelőtt a kétségbeesés, a tehetetlenség érzete, s az a vágy, hogy ezentúl másként – még ha másutt is – éljünk.

A szökésről szól a vajdasági Varga Zoltán 1972-ben és a romániai Lászlóffy Csaba 1976-ban írt, könyvben csak most megjelent, megjelenhetett (kis)regénye. Megközelítőleg tehát egy időben foglalkoztatta a két író a szökés gondolata, kényszere, ismerték fel elkerülhetetlenségét, de két különböző társadalmi, politikai – emberi pozícióból jutottak el ide. Igaz, hogy kiindulópontjaik mások, a két szökés között azonban érintkezési mozzanat ismerhető fel; nem úgy találkoznak, mint párhuzamos egyenesek, valahol a végtelenben, hanem sokkal előbb: a valóságban. Abban a közegben, amely hámrétege alapján másnak látszott a két országban, de emberneműsítő totalitárius hatalmi jellege szerint – ha nem is volt teljesen azonos – nagyon közeli volt, sok mindenben hasonlított egymásra. Mégsem kell arra gondolni, hogy Varga és Lászlóffy regénye afféle dogmatikus, marxista értelemben vett társadalmi vagy politikai regény, melyben a körülmények játsszák a főszerepet, a szereplők viszont a legkülönbözőbb, jellegtelen, illusztráló bábjai a társadalmi-politikai közállapotoknak, összefüggéseknek. Irodalmibb irodalmat művelnek mindketten: az egyén, az egyes ember érdekli őket, elsősorban az ember lelkivilága, s ezzel együtt a társadalomról felmutatott, adott kép is hitelesebb. Ilyenné teszi a megélt ténye, a szereplők lelki vívódásának, intenzitása, ami végül is megéri bennük a szökést. Azt a gesztust, amely mint az önmagunk választotta halál, az öngyilkosság, a legmesszemenőbben szubjektív. Sok mindentől függ, de csak az egyes emberen, kizárólag rajta áll.